

Назарій Петрів

Становлення національних і міжнаціональних евангельсько-баптистських союзів у Західній Україні у 20–30-х роках ХХ ст.

Розглянуто історію виникнення та діяльність євангельсько-баптистських союзів на західноукраїнських землях у 20–30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: євангельські християни-баптисти, Західна Україна

У сучасній Україні до протестантства належить майже третина зареєстрованих релігійних громад. З-поміж пізніх протестантських течій найпомітнішими – своєю тривалою історією в країні, кількістю громад і віруючих, різноманітністю церковної й позацерковної діяльності, участю в релігійно-культурному житті країни – є євангельські християни-баптисти. Баптизм зародився в XVII ст., і нині він – один з найбільш динамічних протестантських рухів у світі. Його історія в центральній-східній та південній регіонах України здавна привертає увагу світських і церковних дослідників. Натомість діяльність баптистів і євангельських християн у Західній Україні залишається недостатньо вивченою.

Зародження євангельсько-баптистського руху в Західній Україні сягає 20–30-х рр. ХХ ст. Його початок був спричинений, з одного боку, давніми протестантськими традиціями в регіоні, закладеними ще в період Реформації, з іншого – ідейними впливами польських, німецьких, чеських баптистів, а також євангельських християн з Росії, котрі після Першої світової війни активізувалися на землях II Речі Посполитої. Баптистське вчення, наслідуючи висхідні протестантські принципи, проголосило відсутність національних чи станових кордонів, назвавши Царство Боже головною Батьківщиною для християнина. Тому перші баптистські громади в Західній Україні, як на всіх інших європейських теренах, виявляли індиферентність до політики й національних відносин.

Проте вже з кінця 1920-х – початку 1930-х рр. у діяльності пізньопротестантських спільнот Західної України, значною мірою під впливом національно-культурних процесів, формуються виразні національні тенденції – переважно у напрямку звернення до рідної мови у богослужінні, проповіді, релігійній літературі. Найбільш є така українізація заторкнула громади на Галичині та Лемківщині, менше – на Волині. При цьому євангельсько-баптистський рух у Західній Україні зберігав свій міжнаціональний ха-

рактер, залишаючись відкритим для різних культурно-релігійних впливів. Переконливим свідченням цього є історія перших національних структур баптистів та євангельських християн. Оглянемо найбільші об'єднання цього протестантського руху, їхні структури та форми співпраці.

Одним із перших баптистських об'єднань у II Речі Посполитій був Союз німецьких баптистів у Польщі, заснований 1928 р.¹ У середині 1930-х рр. до його складу входило 37 зборів² (громад), в яких налічувалося до 8 тис. членів, охрещених по вірі (тобто тих, хто досяг повноліття)³. Територію свого поширення Союз поділив на три регіони: землі колишнього Польсько-го князівства, Познансько-Поморську федерацію та Волинь, які становили відповідні церковні області. Кожна з них функціонувала як окрема одиниця стосовно внутрішнього життя об'єднаних у ній громад. Водночас усі вони творили єдину спільноту, що мала свій керівний орган – загальну конференцію. Спочатку кожна з трьох церковних областей Союзу німецьких баптистів у Польщі проводила щорічні конференції, на яких вирішувала проблеми духовного життя, організаційні та матеріальні справи⁴. Постанови, прийняті на цих зібраннях, втілювалися на практиці виборними комітетами, каденція яких тривала один рік, а завершувалася поданням звіту. Кожні три роки відбувалася загальна конференція Союзу за участю представників виборних комітетів і делегатів з церковних областей. Однак, загальні рішення мали зазвичай дорадчий характер, оскільки низова громада в баптизмі вважається помісною Церквою, самостійною й незалежною у своєму внутрішньому житті. Об'єднані в одному братстві, всі такі спільноти зберігали свою рівноправність, а їхній вищий керівний орган (загальна конференція) набував радше консультативної функції⁵. Крім власне церковних практик (богослужіння, проповідь, обряди хрещення та Євхаристії, молитви над дітьми, подружжям, хворими й померлими), Союз німецьких баптистів у Польщі проводив виховну (насамперед робота з молоддю), культурно-освітню (заснування біблійних шкіл, видавництв) і харитативну (створення місій, сиротинців, домів для літніх людей) діяльність.

Помітне місце в євангельсько-баптистському середовищі на східних землях II Речі Посполитої посідав Союз слов'янських баптистів у Польщі. Його виникнення пов'язують з місіонерством німецьких баптистів серед католицького та православного населення Волині, яка від 1793 р. перебувала у складі Російської імперії, а 1920 р. відійшла до Польщі. Попри офіційну заборону російським царатом на протестантську проповідь серед місцевого люду, німці-колоністи (спершу меноніти, потім баптисти) поступово впливали на росіян та українців, ідучи до них з Біблією, запрошуючи на свої зібрання. У другій половині XVIII ст. і впродовж XIX ст. німецькі колонії

виникли у багатьох регіонах України. Вже на 1914 р. у Південній Росії (зокрема на Волині) існувало 16 об'єднань баптистів, які нараховували понад 7 тис. членів⁶.

Від початку своєї діяльності в Україні, в т. ч. на її західних теренах, баптисти активно співпрацювали з євангельськими християнами. У 1923 р. відбулася перша об'єднана конференція євангельських християн і баптистів, що ухвалила рішення про створення Союзу зборів євангельських християн і баптистів у Польщі⁷. Але через кілька років, на конференції 1925 р. у Варшаві, з цієї структури виокремилася група віруючих, котрі оголосили про заснування нового братства – Союзу слов'янських баптистів у Польщі⁸. Його перший голова І. Петраш запропонував новий статут об'єднання, яким визначено функції з'їзду, головної ради та ревізійної комісії як керівних органів Союзу⁹. При цьому зазначалося, що на з'їзд мають прибути делегати, обрані від кожної громади. Звичайні з'їзди скликаються щодва роки, а надзвичайні – в міру необхідності. Про час таких зібрань головна рада повідомляє Міністерство віровизнань і громадської освіти Польщі, а згодом надсилає йому копію своїх ухвал.

Ще одна група вірян, які входили спочатку до Союзу зборів євангельських християн і баптистів у Польщі, 1925 р. утворила інше об'єднання – Союз зборів слов'янських євангельських християн і баптистів у Польщі¹⁰. Попри дроблення євангельсько-баптистського середовища, викликане незначними віросповідними розбіжностями між баптистами та євангельськими християнами, а також можливо, особистою конкуренцією, боротьбою за керівні посади, польська влада йшла назустріч новим релігійним структурам. 1927 року затверджено статут Союзу зборів слов'янських євангельських християн і баптистів у Польщі. У 1930 р., під час 8-го з'їзду цього братства, було вирішено вилучити слово «баптисти» з офіційної назви організації. Станом на 1933 р. до Союзу входило 68 громад.

Обравши нову назву – Союз слов'янських зборів євангельських християн у Польщі – спільнота налагодила тісні взаємозв'язки з Європейською християнською місією в Польщі¹¹. Остання, розпочавши тут свою діяльність у 1928 р., на перших порах співпрацювала лише з громадою євангельських християн у Кобрині, та вже в 1931 р. вона зблизилась із Союзом слов'янських зборів євангельських християн у Польщі, посиливши таким чином свій вплив у протестантському середовищі. З другої половини 1930-х рр. Місія мала сім офіційних співробітників, які активно допомагали Союзу засновувати нові громади на Поліссі¹².

Складовою євангельсько-баптистського руху в Західній Україні було також Об'єднання церков Христових євангельського віровизнання в Польщі¹³. «Ця

організація за своїми релігійними переконаннями та поглядами була близькою до баптистів, однак своїх членів за звичкою називала євангельськими християнами»¹⁴. Перший з'їзд Об'єднання відбувся 12–14 листопада 1929 р. у Кобрині¹⁵. Роком пізніше прийнято його статут¹⁶. Проте особливої популярності серед місцевого населення братство не здобуло, займаючи менш вагоме місце в євангельсько-баптистському русі. На початку 1936 р. Об'єднання церков Христових євангельського віровизнання в Польщі формували 73 громади із 5 тис. осіб¹⁷.

Товариство взаємодопомоги євангельських християн – ще одна євангельсько-баптистська організація, що діяла у II Речі Посполитій, оголосивши головою метою діяльності поширення Благієї Вістки серед місцевого населення, а також «надання матеріальної й моральної допомоги баптистам та євангельським християнам... допомогу парафіям, місіям і добродійним закладам»¹⁸. Офіційна дата створення Товариства – 1 березня 1924 р., коли відбулася його установча конференція у Варшаві¹⁹. 1931 року головою цієї структури обрано Б. Геце (відомого протестантського діяча, за ініціативою якого 1939 р. у Лодзі надруковано російськомовну Біблію з коментарем), його наступником був В. Гусарук. Товариство, яке декларувало себе також як харитативна організація, невдовзі стало одним із провідних в євангельсько-баптистському русі Західної України.

Успішна місійна діяльність Товариства взаємодопомоги євангельських християн – як серед католицького, так і серед православного населення «східних кресів» Польщі²⁰, а також в її центральній частині – здобула багато прихильників. Ними були і віруючі з інших протестантських, насамперед німецьких, осередків, які належали до Союзу аугсбурзько-гельвецького визнання. Під впливом проповідників Товариства у 1930-х рр. виникла низка маловідомих релігійних груп, що функціонували, не маючи свого об'єднання і статуту²¹. Найбільше таких груп з'явилося у Лодзі. Аби якось вирізнити новоутворені громади, знаний у Східній Європі протестантський місіонер В. Фетлер запропонував називати їх Братством німецьких євангельських християн. У середині 1930-х рр. XX ст. його склали 42 громади, що мали трохи більше 2 тис. вірних.

Загалом, упродовж 20–30-х рр. XX ст. у II Речі Посполитій існувала ціла мережа різних євангельсько-баптистських громад та об'єднань. У них були спільні віровчення, культова практика, форми церковної організації, принципи місіонерства, а також просвітницька та філантропічна діяльність. Більшість громад та об'єднань співпрацювали між собою, їхні представники брали активну участь у спільних заходах та на «місійній ниві». Така співпраця була важливим чинником успіху пізнього протестантського руху в Польщі, в т. ч. на західноукраїнських теренах.

Входженню протестантизму в національні культурно-освітні процеси регіону сприяла видавнича діяльність. Зусиллями Міжнародного трактатного товариства 1922 р. у Лодзі засновано видавниче товариство «Компас» (проіснувало до кінця 1939 р.). Його головним завданням було забезпечення протестантських громад духовною літературою, водночас йшлося також про друк видань, необхідних для місійної діяльності. Чільне місце в цій роботі посіла підготовка релігійних часописів. Саме видавництву «Компас» належить випуск баптистських журналів «Християнин» (Варшава, 1923–1934 рр., редактор С. Барткевич) і «Маяк» (Лодзь, 1922–1939, редактор Б. Геце, активні дописувачі – відомі євангельсько-баптистські лідери Східної Європи В. Марцинковський та І. Проханов)²². Попри те, що ці журнали друкувалися російською мовою, їхньою пріоритетною читацькою аудиторією (на це, зокрема офіційно вказала редакційна колегія часопису «Маяк») були мешканці Західної України. Від 1925 р. на сторінках «Маяка» існувала рубрика «Український відділ», присвячена висвітленню життя українських баптистів та євангельських християн.

Військовою мовою видавалися й більшість інших протестантських часописів у II Речі Посполитій того часу, розрахованих на віруючих «східних кресів». Серед тих, що виходили у польських містах, досить популярними були баптистські журнали «Гость» (Варшава, 1919–1939 рр., спочатку за редактуванням В. Гусарука, згодом – Л. Яскова; у редакційному зверненні, датованому 1928 р., сказано, що цей щомісячник адресовано також російськомовним українцям Волині)²³; «Евангельская вера» (Лодзь, видавниче товариство «Компас», 1932–1935 рр., редактор П. Отто) з додатком «Луч света», названий редколегією «посібником для вивчення Св. Письма»; «Свет к просвещению» (Варшава – Лодзь, «Компас», 1933–1939 рр., редактований за участю знаного голландського протестантського діяча Й. де Геера); «Миссионерский вестник» з додатком «Уголок молодежи» (Варшава, 1928–1929 рр., редактор Л. Шендеровський, автори україномовних статей І. Семенин, В. Войта, В. Колодій); «Евангельский християнин» (Варшава, 1931–1932 рр., редактор Л. Шендеровський).

Ще більшого поширення в українському середовищі набули журнали, які видавалися саме в Західній Україні (у т. ч. й російськомовні), – адже вони розкривали життя місцевих громад і надавали перевагу місцевим авторам. Велику популярність не лише серед волинян, а й серед галичан мав баптистський часопис «Християнський союз», що виходив у Кобрині²⁴ в 1926–1928 рр. за редакцією К. Ярошевича, Г. Буковича, Г. Сацевича. У першому ж номері цього періодичного видання підкреслювалося, що воно адресується українському читачеві.

Доходили до мешканців Західної України також окремі номери російськомовного журналу «Баптист Украины» (виходив у Харкові, 1924–1928 рр.). На його шпальтах з'являлися й україномовні статті з української історії й культури, уривки з поезії Тараса Шевченка та Лесі Українки, матеріали, що розсвітлювали життя громад не тільки Східної, а й Західної України. Оглядачем релігійних подій у Галичині й на Волині був відомий баптистський діяч в Україні І. Кмета-Сфимович²⁵.

Однак найбільш авторитетним серед євангельсько-баптистських громад Західної України довоєнного часу став україномовний журнал «Післанець Правди», який почав друкуватися в Рава-Руській з січня 1927 р. Його редактором призначено С. Білинського²⁶. У перших своїх числах «Післанець Правди» проголошував: «Усім, хто живе у вільних країнах, може здатися дивним і незрозумілим суперечка про те, в якій мові проповідувати Слово Боже. Безумовно в тій мові, яка є рідною для віруючих... на Україні ж можливим є ще й досі зустрінути людей, що доводять, що українському народові треба нести світло Євангелії мовою російською. От при звичаїлися невірники до мови свого пана...»²⁷. У 1932 р. редакція журналу перенесена до Львова. Його редактором відтоді став Л. Жабко-Потапович, який підписав останній номер часопису в червні 1939 р.; «Післанець Правди», як і всі інші західноукраїнські релігійні видання, був заборонений радянським режимом.

У 1929–1939 рр., спершу у Львові, потім у Самборі, виходив ще один україномовний баптистський журнал «Євангелист», редагований П. Олишком. Оскільки його видавали баптисти, які брали активну участь у національно-культурному житті Галичини, а чимало статей часопису присвячувалось суспільно-політичним подіям у Західній Україні, частину його номерів було конфісковано польською владою. До нас дійшло лише кілька чисел, у яких проглядається бажання видавців запровадити українські національні традиції в побуті євангельсько-баптистського братства регіону. У них, наприклад, ішлося про важливість святкування баптистами українських національних свят, плекання у своїй духовній роботі української мови, звернення до здобутків українського господарського життя, що передбачало організацію християнських кооперативів, тощо.

Окрім часописів, протестантські видавничі центри в Лодзі, Кобрині, Кременці (тут діяло п'ятидесятницьке видавництво, котре готувало до друку також баптистську літературу) випускали чимало євангельських співаників, поетичних і прозових збірок («Духовні співаники», «Псалми»), проповідей українських і зарубіжних євангельсько-баптистських проповідників, посібників для роботи біблійних, молодіжних, жіночих гуртків, для вчителів

недільних шкіл. Відтак, друкована продукція, яка розповсюджувалася по усій Західній Україні, була важливим засобом ведення не лише місіонерської, а й релігійно-просвітницької діяльності²⁸. Особливе місце в ній посідали Святе Письмо та коментарі до Біблії. Спершу це були головним чином російсько- і польськомовні видання, та вже в середині 1930-х рр. почали з'являтися також невеличкі брошури з україномовними коментарями до окремих уривків з Нового Завіту (наприклад, «Короткий Біблійний покажчик» І. Підгорецького, 1932 р.). А найбільше протестанти в Західній Україні шанували Біблію в перекладі Пантелеймона Куліша, надаючи кошти на її нові наклади, що виходили за кордоном.

Ця література допомагала також у становленні релігійної освіти євангельсько-баптистської спільноти Західної України. Відбулося воно у двох основних напрямках. Перший – релігійна освіта на місцевому рівні, що полягала переважно в організації регіональних короткотермінових біблійних курсів, які забезпечували своєрідний постійно діючий семінар для проповідників, регентів, учителів недільних шкіл. Другий напрям – професійна підготовка майбутніх пасторів, проповідників, місіонерів. З цією метою керівними органами євангельсько-баптистських союзів створювалися довготермінові (дво- чи трирічні) біблійні школи, такі ж за тривалістю курси для вчителів, регентів, працівників християнських видавництв. Головним навчальним центром, що давав змогу розвивати цей напрям, була Баптистська семінарія в Лодзі. Ще один освітній центр існував у 20–30-х рр. ХХ ст. у Бресті²⁹. Діяли також регентські дворічні курси в Горичеві на Волині³⁰.

Деякі лідери євангельсько-баптистського руху в Західній Україні, насамперед ті, що свого часу перебували за кордоном, здобули релігійну освіту в США (скажімо, І. Семенина, В. Перетятко, І. Лукьянчук та ін. навчались у Російському біблійному інституті у Філадельфії, очолюваному В. Фетлером) і Європі – у Польщі (Варшава та Данциг), Латвії (Рига), Німеччині (Гамбург), Голландії (Лейден), Чехії (Прага).

Ще одним важливим спрямуванням позацерковної діяльності євангельсько-баптистських громад була філантропія. Вона стосувалася насамперед потреб самого братства, допомоги одновірцям (як частина «внутрішньої» місії) та водночас поширювалася на місцевий загал і розумілась у контексті «зовнішньої» місії. У першому випадку йшлося про матеріальну підтримку у створенні нових громад і курсів, проведенні місіонерської чи видавничої роботи, заснуванні сиротинців для дітей із малозабезпечених протестантських родин і літніх одновірців. У другому – про різні форми матеріальної, продуктової, моральної підтримки потребуючих, захист біженців і переселенців. Особливий пріоритет мала допомога вдовам і сиротам. Для активного благодійництва здійснювалися

систематичні приватні пожертви, закладались едукаційні стипендії, призначені для здобуття освіти³¹. Певна частина коштів виділялася на створення сиротинців з медичною спеціалізацією чи на забезпечення християнських лікарень (наприклад, медичного закладу «Вифлієм» у Лодзі). Для нужденного населення Західної України, без огляду на його конфесійну належність, протестанти збирали одяг і харчі. Після Першої світової війни у Польщі гостро стояло питання сиріт й безпритульних, тож члени євангельсько-баптистських громад допомагали в організації дитячих будинків і притулків. Один із них був відкритий 1925 р. у Бресті.

Баптистські українські спільноти, що діяли на західноукраїнських етнічних землях Польщі, надавали також посильну благодійну допомогу віруючим у Східній Україні, особливо під час Голодомору. Так, зберігся звіт за 1933 р. про збір коштів і продуктів членами Об'єднання Христових Церков євангельського віровизнання в Польщі для населення радянської України та переслідуваних братів у Румунії³².

Отже, хоча євангельсько-баптистський рух і не був помітним чинником релігійного життя в II Речі Посполитій та її «східних кресів», однак залишив у ньому слід своєю місійною, просвітницькою, видавничою, харитативною діяльністю. Завдяки налагодженню тісних взаємин із братніми Церквами, представники цієї протестантської течії отримали змогу забезпечувати своїх вірних духовною літературою, засновувати недільні школи, відкривати курси, організовувати різні гуртки, проводячи активне життя й поза своєю громадою. Їхні провідники, місіонери, пресвітери студіювали богослов'я у провідних протестантських вищих навчальних закладах Європи та США.

Євангельсько-баптистський рух 1920–1930-х рр. у Західній Україні (на відміну від радянської України, де він до Другої світової війни фактично припинив своє існування), зберігав можливості повноцінного функціонування. На цих теренах йому вдалося закласти фундамент початкової церковної інфраструктури та формування власного кадрового ресурсу. Це дозволило євангельсько-баптистським громадам у Галичині й на Волині стати елементом загальноєвропейського баптизму, а також підготувати передумови для свого подальшого розвитку в Україні в повоєнний і сучасний періоди.

1 Grelewski S. Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej. – Lublin, 1937. – S. 528. Ця праця Стефана Грелевського – польського педагога і письменника, священика, визнаного Римо-католицькою церквою мучеником і блаженним, донині залишається одним з найбільш фундаментальних джерел з діяльності релігійних осередків у Польщі в міжвоєнний період. Тому свою статтю ґрунтуємо переважно

- на цьому дослідженні, що містить значний за обсягом фактичний і статистичний матеріал.
- 2 Кубрин І. Нова віра в Західній Україні. – Торонто, 1968.
 - 3 Grelewski S. Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej. – S. 528; Домошавець Г. Нарис Історії Української Євангельсько-Баптистської Церкви. – Ірвінгтон, 1967. – С. 186-187.
 - 4 Grelewski S. Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej. – S. 529.
 - 5 Ibid. – S. 530; Домошавець Г. Нарис Історії Української Євангельсько-Баптистської Церкви. – С. 186-187.
 - 6 Осипович П. Під Божою опікою. – Вінніпег, 1981; Grelewski S. Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej. – S. 532.
 - 7 Бородинська Л. Спільноти євангельських християн і баптистів в Польщі (1918–1939 рр.): пошук компромісу // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. – Львів, 2008. – Кн. 1. – С. 248-254; Wysocki A. Protestanci-Poleszczacy w świetle dokumentów Centralnego Archiwum Wojskowego // Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej. – Warszawa, 2002. – № 25. – S. 190.
 - 8 Grelewski S. Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej. – S. 532.
 - 9 Ibid. – S. 545.
 - 10 Ibid. – S. 546.
 - 11 Ibid. – S. 550.
 - 12 Ibid. – S. 551.
 - 13 Ibid. – S. 551. Подібне об'єднання баптистів існувало також у США. Відоме під назвою «Церква Христа» (Church of Christ), засновником якої був Томас Кембелл.
 - 14 Grelewski S. Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej. – S. 551. Послідовники Церкви Христа вважали, що Вечеря Господня повинна здійснюватися щотижня, а не раз на місяць, як у баптистських громадах.
 - 15 Саме Кобрин став головним центром Об'єднання церков Христових євангельських християн у Польщі.
 - 16 Grelewski S. Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej. – S. 551.
 - 17 С. Грелевський стверджує, що цю цифру завищено.
 - 18 Grelewski S. Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej. – S. 557.
 - 19 До цього часу об'єднання фігурувало як Американсько-Британська комісія милосердя (American British Relief Commission) і було закордонною місією, що мала свої філії в ІІ Речі Посполитій. Рішенням Міністерства закордонних справ Польщі від 1 березня 1924 р. об'єднання ліквідовано. На його місці постало нове – Товариство взаємодопомоги євангельських християн.
 - 20 Бородинська Л. Поширення ідей євангельських християн у православному і католицькому середовищі в умовах Другої Речі Посполитої // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Зб. наук. праць. – Рівне, 2008. – Вип. 14. – С. 239.
 - 21 Grelewski S. Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej. – S. 558.
 - 22 Про видавничу діяльність протестантів у ІІ Речі Посполитій в 20–30-х рр. ХХ ст. див.: Kłaczko J. Protestanckie wydawnictwa prasowe na ziemiach polskich w XIX i pierwszej połowie XX w. – Toruń, 2008; Suławka A. Rosyjska i rosyjskojęzyczna prasa

- religijna w II Rzeczypospolitej // Kultura. Media. Teologia. – Warszawa, 2012. – № 10. – С. 61-90; Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні. – К., 2006. – С. 246-253; Бородинська Л. Видавнича та освітньо-виховна діяльність євангельських християн у Польщі (1918–1939 рр.) // Волинські наукові студії. – Рівне, 2010. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univegua.tv.ua/VNS.php>.
- 23 З 1933 р. почав виходити дитячо-молодіжний додаток до журналу «Воскресная школа».
- 24 Тут у довоєнний час діяв ще один баптистський видавничий центр, який друкував також Святе Письмо, євангельські співаники і поетичні збірки, польсько-, російсько- та україномовні переклади творів відомих діячів протестантського руху в Європі та США. Див.: Марійчук Д. Місіонер у жовтій сорочці // Післанець Правди. – Чикаго, 1977. – № 6–8. – С. 24.
- 25 Див., зокрема, його статті: Є[фимович] І. Західня Україна // Баптист України. – Харьков, 1927. – № 7, 10; Його ж. Пробудження серед українців // Там само. – № 1, 11; Є[фимович] І., Б[ілінський] С. Об'єднання українських баптистів на Західній Україні // Там само. – 1928. – № 3. – С. 46–49.
- 26 Марійчук Д. Місіонер у жовтій сорочці. – С. 24.
- 27 Звернення до читача // Післанець Правди. – Рава-Руська, 1927. – Ч. 2. – С. 2.
- 28 Лисовская Т. Религиозно-просветительская деятельность протестантских организаций на территории Полесья в 1921–1939 гг. // Трансфармація культури і грамадства беларускага Палесья: мінулае, сучаснасць, перспектывы: Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі, 15–16 сакавіка 2002 г. – Брэст, 2003. – С. 86–92.
- 29 Там же. – С. 88.
- 30 Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні. – С. 254.
- 31 Лисовская Т. Благотворительная деятельность протестантских организаций в Западной Беларуси в 20–30 годах XX века. – Минск, 2008. – С. 69.
- 32 Там же. – С. 69–70.

Summary

Nazarii Petriv

The establishment of national and international Evangelical and Baptist Unions in Western Ukraine in the 20-30 years of the twentieth century

The history and activities of Evangelical and Baptist Unions in the Western Ukraine in the Second Polish Republic are examined.

Keywords: Evangelical and Baptist Unions, Western Ukraine